

УДК: 349.6:343.347

О. Макаренко,

аспірант кафедри аграрного, земельного, екологічного права ОНЮА

ЛАТЕНТНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ЗАГРОЗА ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВИКОРИСТАННЯ НАДР

Охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини — невід’ємна умова сталого розвитку України. Складна екологічна обстановка значною мірою зумовлена постійним зростанням кількості і високою латентністю екологічних злочинів. Водночас суспільно небезпечні наслідки: захворювання і загибель людей, забруднення значних територій, масове знищення об’єктів тваринного і рослинного світу, небезпека тяжких техногенних аварій або екологічних катастроф створюють реальну загрозу національній і екологічній безпеці України [1, 4].

Проблеми розслідування окремих видів злочинів проти довкілля були предметом дослідження в роботах М. О. Духно, В. В. Єгошина, Ю. Г. Корухова, Г. А. Матусовського, А. Є. Меркурісова, А. М. Плешакова, А. П. Резван, М. В. Свердюкова, М. О. Селіванова, М. П. Яблокова, авторського колективу С. Б. Гавриша, В. Г. Грузкової, В. О. Коновалової та інших. Проблема-тикою земельного, екологічного права безпосередньо займаються: В. І. Андрейцев, Г. М. Беженар, А. Г. Бобкова, Л. О. Бондар, Н. С. Гавриш, О. В. Глотова, В. К. Гуревський, Є. О. Іванова, І. І. Каракаш, В. В. Носік, О. М. Пашенко, О. О. Погрібний, Н. І. Тітова, М. В. Шульга та А. І. Черемнова. У своїх роботах названі автори вивчають та намагаються вирішити значне коло питань, пов’язаних з проблемами

землекористування, використання надр, питань систематизації екологічного законодавства, розвитку земельної реформи, визначення юридичної природи земельного права, принципів земельного права, специфіки розслідування та запобігання екологічним злочинам, вивчення конституційних прав громадян на безпечне для життя навколишнє середовище.

Правові основи екологічної політики закладені у Декларації про державний суверенітет України й Основному Законі України, який встановлює обов’язок держави забезпечувати екологічну безпеку, гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище. На практиці, виявивши певний факт порушення норм екологічного законодавства, наприклад забруднення атмосферного повітря або водних об’єктів, що вкрай актуально у місті Кривому Розі і може бути підтверджено актами перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства гірничозбагачувальних підприємств, слідчому з метою притягнення осіб, винних у скоєному, обов’язково потрібно визначитись: чи створює це забруднення небезпеку для життя, здоров’я людей або для довкілля. Та на практиці, на жаль, це зробити інколи неможливо за відсутності та недосконалості методик, за якими можна було б підрахувати збитки, нанесені здоров’ю людини та довкіл्लю. Охорона довкілля регламентована нормами, що містяться в екологічному і природно-

ресурсовому законодавстві, яке є дуже об'ємним та складним. Варто зазначити, що для розслідування екологічних злочинів та запобігання їм базовими, окрім Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, є низка законів України, а також нормативні акти міністерств, комітетів, місцевих органів влади та управління з питань охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, під час розслідування екологічних злочинів необхідно враховувати положення, що містяться в законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про екологічну експертизу», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», в Земельному кодексі, Лісовому кодексі, Водному кодексі, а також у нормативних актах Кабінету Міністрів України: Правилах охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку та інших нормативно-правових актах. Також слід відзначити роль наказу Генерального прокурора України №3/2 від 28 жовтня 2003 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про охорону навколишнього природного середовища», відповідних указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України у забезпеченні дотримання вимог природоохоронного законодавства [2, 242].

Актуальність даної теми полягає у тому, що екологічні проблеми в Україні, як і в більшості країн світу, у даний час розглядаються у взаємозв'язку з економічними й соціальними проблемами. Тобто в останні роки на фоні загострення екологічної ситуації спостерігається стійке зростання кількості екологічних правопорушень. У зв'язку з цим виникає

необхідність вдосконалення криміналістичних методів розкриття і профілактики такого роду правопорушень разом з продовженням подальшої роботи по вдосконаленню земельного, екологічного, природноресурсового права. Слід усвідомити, що розвиток науково-технічного прогресу та, як наслідок, посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище призвели до зміни спрямування та якісного прояву злочинів проти довкілля, що в свою чергу тільки сприяє погіршенню екологічної ситуації в цілому у державі. А той факт, що згідно зі статистичними даними про стан екологічної злочинності в Україні кількість екологічних злочинів є стабільно незначною, має лише настожити, оскільки значна кількість науковців-правознавців вже вказували на оманливість подібної ситуації [3, 3].

Завданням даної роботи є саме розгляд проблематики питань прийомів та методів криміналістики, що використовуються при виявленні та розкритті правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, окреслення проблемних питань визначення соціально-правового інституту екологічної відповідальності за порушення законодавства про використання та охорону надр, вивчення підстав та умов юридичної відповідальності за порушення природноресурсового та екологічного законодавства, запобіжних заходів компенсації шкоди, завданої порушеннями екологічного та природноресурсового законодавства.

До факторів, що знижують ефективність спільної діяльності правоохоронних і природоохоронних органів щодо охорони навколишнього природного середовища, належить недостатній рівень використання спеціальних знань у галузі екології й суміжних природничих наук при виявленні й судовому розгляді екологічних правопорушень з метою встановлення фактичних обставин негативного антропогенного впливу на довкілля. Хоча на сьогоднішній день ми маємо відзначити значну кількість наукових робіт у галузі земельного, екологічного, конституційного

права, які допомагають вирішувати саме проблему непоінформованості, суперечливості відносно певного кола питань земельного, природноресурсового, екологічного права, говорити про досягнення значних успіхів у цьому напрямку зарано.

Всі діяння, що належать до групи екологічних правопорушень, пов'язані безпосередньо з порушенням правил використання природних ресурсів, правил охорони навколишнього середовища та інших норм, що направлені на забезпечення екологічної безпеки людства. Такі правопорушення мають багато спільного саме в злочинній поведінці порушників правил охорони навколишнього середовища. Особливо однотипними з кримінально-правової та криміналістичної точки зору є злочинні порушення правил безпечного землекористування та правил охорони водного та повітряного простору. Слід вказати на точку зору Г. А. Матусовського, який зазначив, що криміналістична характеристика екологічних злочинів повинна охоплювати не тільки окремі види екологічних злочинів, але й у цілому всі діяння, які посягають на екологічну безпеку, що дозволяє врахувати не тільки особливості окремих видів діянь, а й загальні риси, притаманні окремим групам і всім екологічним злочинам.

Для з'ясування суті криміналістичної характеристики екологічних злочинів необхідно розглянути питання про їх класифікацію. Найбільш загальні за призначенням і характером екологічні правопорушення визначено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»; земельні правопорушення і відповідальність у цій галузі визначені в Земельному кодексі України; надрові — в Кодексі України про надра; водні — у Водному кодексі України; атмосферні — у Законі України «Про охорону атмосферного повітря»; фауністичні — у Законі України «Про тваринний світ»; інші правопорушення в природоохоронній галузі — у Законі України «Про рослинний світ»; у Законі України «Про природно-заповідний фонд» та інших.

Екологічні правопорушення залежно від об'єкта посягань поділяють на такі види:

1) у галузі використання природних ресурсів (природноресурсові): земельні, надрові (гірничі), водні, лісові, фауністичні (тваринні), рослинні та атмосферні;

2) у галузі охорони навколишнього середовища (природоохоронні): порушення природоохоронних вимог на стадії прийняття рішень; порушення природоохоронних вимог у процесі здійснення господарської та іншої діяльності; порушення вимог охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон та інших територій, що підлягають особливій охороні;

3) у галузі екологічної безпеки (екологонебезпечні): невиконання заходів щодо запобігання виникненню та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій; порушення вимог екологічної безпеки у процесі здійснення різних видів діяльності;

4) правопорушення за окремими інститутами екологічного законодавства: порушення у сфері права власності на природні ресурси; порушення у сфері права природокористування; правопорушення у сфері відтворення природних ресурсів; правопорушення у сфері екологічної експертизи; екологічні правопорушення у сфері застосування економічних заходів щодо використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища; порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище;

5) екологічне правопорушення за мірою екологічної небезпеки і заходами державного примусу поділяється на: екологічний злочин, за який настає кримінальна відповідальність; екологічне адміністративне правопорушення, за вчинення якого настає адміністративна відповідальність; екологічний дисциплінарний вчинок, за скоєння якого настає дисциплінарна відповідальність; екологічний майновий делікт, за наявності якого настає майнова відповідальність.

Відповідно до структури екологічних правовідносин юридична відпові-

дальність у цій сфері становить певну систему залежно від різних критеріїв. Залежно від ступеня тяжкості й застосовуваних санкцій та інших заходів реагування юридичну відповідальність в екологічній сфері поділяють на кримінальну, адміністративну, матеріальну, дисциплінарну та цивільно-правову.

Ми безпосередньо зупинимо свою увагу саме на кримінальній відповідальності в екологічній сфері, тому що це найсуворіший вид відповідальності. Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кримінальним кодексом України.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься 19 статей, які вміщені в VIII Розділ «Злочини проти навколишнього середовища», які безпосередньо стосуються екологічної сфери і які можна визначити як екологічні. Види злочинних діянь в екологічній сфері відповідно до Кримінального кодексу України можна поділити на три групи:

1) у галузі природноресурсових відносин: незаконна порубка лісу (ст. 246 КК України); незаконне полювання (ст. 248 КК України); незаконне заняття рибним, тваринним та іншими водними добуваючими промислами (ст. 249 КК України) та інші;

2) у природоохоронній галузі: забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України); забруднення моря (ст. 243 КК України); знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України); порушення законодавства щодо континентального шельфу України (ст. 244 КК України) та інші;

3) у галузі екологічної безпеки: приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (ст. 238 КК України); порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК України); проектування або експлуатація без системи захисту навколишнього середовища (ст. 228 КК України) та інші.

Особливістю злочинної поведінки таких правопорушень є те, що вона харак-

теризує діяння, пов'язані з порушенням різного роду екологічних нормативів для виробничих процесів. Для обстановки здійснення екологічних правопорушень найчастіше є характерна сфера промислового або сільськогосподарського виробництва з наявністю хімічних або біологічно шкідливих викидів, з недостатньо високим техніко-управлінським рівнем організації виробництва та виробничою дисципліною.

Підсумовуючи все вищевикладене можна дійти висновку, що велика кількість нормативно-правових актів, які забезпечують захист екологічних прав, ускладнює їх використання органами, що здійснюють екологічний контроль, органами розслідування та прокурорського нагляду. Це негативно впливає на своєчасність виявлення ознак злочинів проти довкілля, оперативність їх розслідування та запобігання, притягнення винних до кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю та здоров'ю людини, більше того, недостатньо вирішеними є питання забезпечення раціонального використання та охорони надр, вивчення підстав та умов юридичної відповідальності за порушення природноресурсового та екологічного законодавства, запобіжних заходів компенсації шкоди, завданої порушеннями екологічного та природноресурсового законодавства, і тут в першу чергу ми маємо усвідомити комплексний характер проблеми, зазначити, що ліквідовувати в першу чергу потрібно першопричину.

Таким чином, хоча й останнім часом і можна констатувати активізацію наукового інтересу до дослідження теоретичних і практичних проблем особливостей розслідування злочинів проти довкілля, однак в Україні поки такі дослідження незначні. Відтак із проголошенням курсу на євроінтеграцію проблема забезпечення національної екологічної безпеки актуалізується. Адекватним інструментом розв'язання даної проблеми має слугувати удосконалення основ розслідування злочинів проти довкілля, а також відпрацювання напрямів підвищення ефективності нормативно-пра-

вового регулювання здійснення даної діяльності.

Ключові слова: довкілля, екологічна безпека, екологічний злочин, екологічна політика, раціональне використання ресурсів, правоохоронні та природоохоронні органи, екологічний контроль, розслідування злочинів проти довкілля.

У статті розглядається певне коло питань пов'язаних зі специфікою розвитку земельного, природно-ресурсового та екологічного права в умовах сьогодення, проблеми, що виникають внаслідок недосконалості інституту екологічної відповідальності, а також питання розслідування екологічних злочинів. У статті автор комплексно розглядає низку окреслених проблем, обґрунтовує своє бачення проблеми забезпечення встановленого законом порядку використання та охорони надр шляхом акцентування уваги на проблемі латентності екологічних злочинів та специфіки розслідування екологічних злочинів.

The article investigates the whole scope of issues related to the evolution of land law, the law of natural resources and environmental law under the modern conditions. The author also

researches the problems arising from the inadequacy of liability for breaking environmental law and the issue of investigating crimes against environment. The author provides comprehensive analysis of the outlined issues and his vision of the ways to ensure law enforcement and the protection of natural resources by drawing attention to latent environmental crimes and specificity of their investigation.

Література

1. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. О. Книженко. — Харків, 2006. — 19 с.
2. Деркач Н. М. Забезпечення дотримання вимог природоохоронного законодавства у Криворізькому регіоні органами прокуратури / Н. М. Деркач // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — № 37. — С. 242-247.
3. Поліщук Г. С. Криміналістична характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (За матеріалами причорноморського регіону України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12. 00. 08 «кримінальне правознавство» / Г. С. Поліщук. — К., 2006. — 20 с.